

ARTŪRAS JUDŽENTIS

Greifswaldo universitetas
arturas.judzentis@gmail.com

Žodžio *vienat* kilmė, vartojimas ir reikšmė

Žodis *vienat* kilęs iš būdvardžio *vienatas*, *-a* arba *vienatis*, *-ė* kurio linksnio (nom.-acc. sg. neutr. arba dat.-loc. sg. masc.) formos. Šis senovinis būdvardis matyt jau raštijos priešaušryje buvo retai tevertojamas. Pavienių jo pavyzdžių pasitaiko Mažvydo (1570), Bretkūno (1589), Sengstocko (1612) giesmynuose, Wolfenbüttelio postilėje (1573), Belarmino katekizmo vertime (1677). Jo pirminė reikšmė greičiausiai bus buvusi 'vientisas, nedalomas, tolydus'. Tokią ją liudija kad ir šis pavyzdys iš Mažvydo giesmyno:

Ir mes balfu iau didžu faldzei giedokem Diewui giefme kursai est Diewas Traiczeie **wienatis**. MžG II 1570: 326,21

Et nos, voce praecelsa, omnes modulemur organica cantica, dulci melodia. (Michelini 2000: 386, 1 išnaša)

Sutrupėjus minėtoms linksnių formoms (*vienata*, **vienati* ar panašioms) ir radosi žodis *vienat*, Daukšos postilėje dar dažnai rašomas su apostrofu gale. Senuosiuose raštuose jis vartojamas plačiau nei jo pamatinis būdvardis. Visų pirma, prūsinėje šakoje: Mažvydo giesmyne (1570), Wolfenbüttelio postilėje (1573; net 16 atvejų!), Vilento *Enchiridione* ir *Evangelijose bei epistolose* (abu 1579), Bretkūno (1589), Sengstocko (1612) giesmynuose, Kleino gramatikoje (1653), giesmyne ir maldyne (1666) bei pastarųjų perlaiduose (Rikovijaus 1685, Šusterio 1704), Lysiaus katekizme (1719), Brodovskio žodyne ir vėlesnėje leksikografijos tradicijoje. Rytiniame senųjų raštų kalbos variante jo nerasta. Viduriniajame variante, atrodo, vartotas tik Daukšos postilėje (1599).

Šie raštai rodo žodį *vienat* atlikus skirtingas funkcijas ir turėjus įvairias reikšmes. Vakariniame raštų kalbos variante jis iš pradžių vartotas kaip laiko prieveiksmis ir turėjo reikšmę 'nuolat, be perstojo, visada'. Taip jį vartoja, pavyzdžiui, Bretkūnas:

Welnui afch buwau apkaltas / Irgi fmertije prašuwes / Nog ghrieka **wienat** wargintas / Kureme buwau gimes / BG 42,9

Dem Teuffel ich gefangen lag / im todt war ich verloren / Mein sünd mich quelet **nacht und tag** / darinn ich war geboren / Luther 1561 Nr. 32 (cituojama pagal Michelini 2001: 62)

Tokia jo reikšmė užfiksuota ir Kleino gramatikoje (1653), kur *vienat* minimas prie neapibrėžiamųjų laiko prieveiksmių (*adverbium temporis indefinitum*), greta žodžių *visada*, *visadai*, *visados*; jo lotyniškas atitikmuo *semper* (136,5).

Viduriniajame raštų kalbos variante Daukšos jis vartojamas kaip stiprinamoji dalelytė (partikula), einanti su priešinamuoju ar skiriamuoju jungtuku (a), arba pats eina jungtuku, siejančiu priešinamuoju santykiu susijusius sudėtinio sujungiamojo sakinio dėmenis (b), pvz.:

a) ne driffo prašit idant pamirkitu wifla piršta / **tiectai wienat** prabo idant padazitu galali piršto wandeniie / DP 271,50

nie śmiał prosić aby omoczył wbytek pālec / **iedno** tylko prosi aby omoczył koniubczek pālca w wodźie WP 279,7-8

b) Bęť zōkone žydißkamę niékad' ne gērdawo izg dāiktų aferawótu / **wienat tiectai** ēdawo / DP 138,6

Leć w zakonie Żydowłkim nigdy lud pōlpolity nie pijał z rzeczy ofiārowanych / **iedno** tylko iadał WP 144,50-51

Maždaug nuo XVII a. antrosios pusės ir Prūsijos karalystėje šis žodis imamas vartoti kitomis reikšmėmis ir funkcijomis. Žodyne *Clavis Germanico-Lithvana* jis jau pateikiamas (greta *tiktai, vienok, vičvien*) kaip vokiečių *allein* atitikmuo ir eina dalelyte:

Die Ehre, die **allein** von gott ift, fuchet ihr nicht. Garbė, kuri **wienat** nū Diewo, nejeŕzkot C III 65

Lysiaus katekizme (1719) jis dar vartojamas prieveiksmiškai (eina būdo aplinkybe), tačiau reikšmė jau pakitusi – ‘vienas, vienišas, atsiskyęs’:

Tikkra Našlė (Szeire) ŕaw **wienat** giwėnanti 42v,18

Welche eine rechte Wittwe und **Einfam** ift 42r,18

Visa tai, kas pasakyta, leidžia spėti, kad pirminė žodžio *wienat* funkcija – adverbialinė, reikšmė – ‘tolydžiai, be pertrūkio’. Jo kitos (dalelytės bei jungtuko) funkcijos ir skiriamoji bei pabrėžiamoji reikšmės turbūt yra išvestinės ir vėlesnės.